

XX amžiaus antros pusės modernizmo urbanistikos interpretacijos Lietuvoje: Lazdynų ir Elektrėnų atvejai

Justina Gasiūnienė

Paveldosaugos studijų magistrė

Vilniaus universitetas

Istorijos fakultetas

El. paštas: gasiunienejustina@gmail.com

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjama, kaip sovietmečiu susiformavęs XX a. antros pusės modernizmo urbanistikos vertinimas veikė šio palikimo interpretacijas po 1990 m. Keliamas vertės perkeliamumo klausimas – kokie sovietmečiu suformuoti pasakojimų elementai galėjo būti atsieti nuo ideologinės reprezentacijos ir aktualizuoti nepriklausomybės laikotarpio paveldosaugos, atminties bei vietos tapatybės kalboje. Lazdynų naratyvas rėmėsi profesiskai atpažįstamais universaliais urbanistinės kompozicijos argumentais, todėl galėjo būti perinterpretuotas po 1990 m. Elektrėnų reikšmė buvo labiau susieta su propagandiniu industrializacijos ir „šviesos miesto“ pasakojimu, o jam žlugus, miestas ėmė ieškoti naujų tapatybės atramų. Daroma išvada, kad vertės perkeliamumas priklauso nuo to, kokių lygmeniu palikimas gali būti atsietas nuo pirminės ideologinės reprezentacijos: Lazdynų atveju jis veikia urbanistinės kompozicijos, įpaveldinimo bei vietos tapatybės ir atminties lygmenimis, Elektrėnų vertę tenka naujai atpažinti sociokultūriniu lygmeniu, įtraukiant vietos atminties sluoksnius.

Reikšminiai žodžiai: sovietinis modernizmas, sovietinė urbanistika, atmintis, Lazdynai, Elektrėnai.

Interpretations of Late 20th-Century Modernist Urbanism in Lithuania: The Cases of Lazdynai and Elektrėnai

Summary. The article examines how the evaluation of late-twentieth-century modernist urbanism formed during the Soviet period influenced the interpretation of this legacy after 1990. It raises the question of value transferability: which elements of Soviet-period narratives could be detached from ideological representation and actualised in the language of heritage protection, memory, and local identity in independent Lithuania. The Lazdynai (a neighbourhood in Vilnius City) narrative was based on professionally recognisable and universal arguments of urban composition, and could therefore be reinterpreted after 1990. Whereas, the meaning of Elektrėnai was more closely tied to the propagandistic narrative of industrialisation and the ‘city of light’; after this narrative collapsed, the city began to seek new anchors of identity. The article concludes that value transferability depends on the level at which a legacy can be detached from its original ideological representation: in the case of Lazdynai, it operates through the levels of urban composition, heritage recognition, local identity, and memory, whereas, in the case of Elektrėnai, value has to be newly recognised at a sociocultural level, incorporating layers of local memory.

Keywords: Soviet modernism, Soviet urbanism, memory, Lazdynai, Elektrėnai.

Received: 16/03/2026. Accepted: 13/05/2026

Copyright © 2026 Justina Gasiūnienė. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Ivadas

XX a. antroje pusėje Lietuvoje statyti gyvenamieji rajonai ir nauji industriniai miestai, sovietmečiu laikyti modernizacijos pažadu, po 1990 m. tapo prieštaringu palikimu, keliančiu ne tik architektūros istorijos, bet ir šio palikimo interpretavimo klausimus. Atkūrus nepriklausomybę, vienais atvejais sovietmečiu suformuoti naratyvai galėjo būti aktualizuoti paveldosaugos, atminties ir vietos tapatybės kalboje, kitais – liko sunkiau atsiejami nuo socialistinės pažangos pasakojimo. Tokį santykį su praeitimi leidžia aiškinti disonuojančio paveldo samprata. J. E. Tunbridge'as ir G. J. Ashworthas pabrėžia, kad paveldas yra procesas, kuriame iš praeities atsirenkami ir interpretuojami tam tikri objektai bei naratyvai, atitinkantys laikotarpio vertybes¹. Lietuvos kontekste šį klausimą konceptualizuoja R. Čepaitienė², sovietinį palikimą apibūdindama kaip „nepatogų“, o V. Petrulis naujesniuose XX a. architektūrinio palikimo tyrimuose atkreipia dėmesį į siaurą materialaus paminklo sampratą ir nepakankamą nematerialiųjų ir sociokultūrinių reikšmių įvertinimą³. Ši problematika glaudžiai siejasi ir su J. Bučo svarstyta skirtimi, kad palikimas yra tai, ką mums praeitis palieka, paveldas – ką iš praeities pasiimame kaip savo savastį, o kultūros paveldo vertybės – tai, ką iš kultūros paveldo atsirenkame saugoti ateičiai⁴.

Pastaraisiais dešimtmečiais sovietinio modernizmo architektūros ir urbanistikos tyrimai Lietuvoje suaktyvėjo. M. Drėmaitės, V. Petrulio, V. Janušauskaitės ir kitų tyrėjų darbuose⁵ šio laikotarpio architektūra nagrinėjama platesniuose XX a. modernizacijos, architektūros, socialinės ir kultūros istorijos kontekstuose. Šiame tyrimų lauke Lazdynai jau yra tapę vienu ryškiausių sovietinio modernizmo urbanistikos aktualizavimo atvejų. Jie aptarti kaip „sukonstruotos vietos dvasios“⁶, pirmųjų gyventojų nepatogumų kasdienybėje⁷ ir simbolinės paveldosaugos atvejis⁸. M. Drėmaitės tyrimai leidžia Lazdynus matyti sovietinių architektūrinių apdovanojimų ir masinės gyvenamosios architektūros kontekste⁹. Šis akademinis aktualizavimas pastaruoju metu įgyja ir praktinę formą: 2025 m. pradėtos rengti Lazdynų tvarkymo gairės¹⁰ rodo perėjimą prie konkretesnių šios kultūros paveldo vertybės tvarkymo principų.

Elektrėnų atvejis, priešingai, mokslinėje literatūroje aptartas gerokai fragmentiškiau, todėl čia keliama kitokia problema – kaip interpretuoti naują industrinį miestą, kurio pirminė reikšmė buvo glaudžiai susieta su sovietinės industrializacijos pasakojimu. M. Drėmaitė naujus monoindustrinius miestus apibūdino kaip sovietinės urbanistikos „grynuolius“:

¹ Žr. J. E. Tunbridge, G. J. Ashworth, 1996, p. 6.

² Žr. R. Čepaitienė, 2007; R. Čepaitienė, 2016.

³ Žr. V. Petrulis, 2019, p. 6–13.

⁴ Žr. J. Bučas, 1994, p. 129–144.

⁵ Žr. R. Balockaitė, 2010; M. Drėmaitė, 2009; M. Drėmaitė, 2012; M. Drėmaitė, V. Petrulis, 2015; M. Drėmaitė, V. Petrulis, J. Tutlytė, 2012; V. Janušauskaitė, 2017; V. Petrulis, 2006; V. Petrulis, 2012.

⁶ V. Janušauskaitė, 2014b.

⁷ V. Janušauskaitė, 2014a.

⁸ V. Janušauskaitė, 2017.

⁹ M. Drėmaitė, 2017.

¹⁰ „Lazdynų tvarkymo gairės“, in: *vilnius.lt*, 2025 [interaktyvus], in: <https://vilnius.lt/savivaldybe/miesto-pletra/kulturos-paveldo-apsauga/lazdynu-tvarkymo-gaires> [žiūrėta 2026 03 10].

statytus plynoje vietoje, neturinčius istorinio paveldo, ideologiškai nuoseklius ir priklausomus nuo vieno fabriko¹¹. Šiai grupei priskirtini Naujoji Akmenė, Elektrėnai ir Visaginas. Elektrėnų atveju ši apibrėžtis leidžia kelti „plyno lauko“ vaizdinio problematiką: naujo miesto statyba vyko ankstesnių gyvenviečių, kraštovaizdžio ir vietos atminties sąskaita. Kartu būtent šis „grynumas“ išryškina vertės perkeliavimo problemą – kas nutinka miesto reikšmei, kai žlunga ją įprasminęs socialistinės pažangos pasakojimas?

Lazdynų ir Elektrėnų palyginimas leidžia atskleisti skirtingas sovietinio modernizmo urbanistikos interpretacines trajektorijas. Abu atvejai formavosi panašiu laikotarpiu ir buvo pasitelkiami propagandai kaip socialistinės modernizacijos pavyzdžiai, tačiau jų vėlesnis interpretacinis likimas skyrėsi. Todėl jų sugretinimas leidžia kelti vertės perkeliavimo klausimą: kodėl vienas sovietmečių suformuotas naratyvas galėjo būti įprasminamas nepriklausomybės laikotarpio paveldosaugos ir vietos tapatybės kalboje, o kitas tapo sunkiau aktualizuojamas?

Tyrimo objektas – Lazdynų ir Elektrėnų interpretacinė raida sovietmečiu ir po 1990 m. Tyrimo tikslas – išanalizuoti sovietmečių susiformavusių XX a. antros pusės modernizmo urbanistikos vertinimo kriterijų ir naratyvų perkeliavimą po 1990 m., lyginant Lazdynų ir Elektrėnų atvejus. Uždaviniai: 1) rekonstruoti sovietmečių formuotus modernizmo urbanistikos vertinimo kriterijus; 2) išanalizuoti Lazdynų urbanistinės kompozicijos naratyvo įsitvirtinimą ir perkeliavimą po 1990 m.; 3) ištirti Elektrėnų, kaip naujo industrinio miesto, naratyvo raidą; 4) įvertinti interpretavimo prieigą atvejams, sunkiai atsiskleidžiantiems taikant tradicinius urbanistinės ar architektūrinės vertės kriterijus.

Straipsnis remiasi J. Assmanno komunikacinės ir kultūrinės atminties¹² skirtimi bei A. Assmann užmaršties¹³ sampratomis, taip pat V. Safronovo plėtota atminimo kultūros sąvoka¹⁴, leidžiančia analizuoti viešojoje erdvėje moderniaisiais laikais palaikomų reikšmių sklaidą. Šią prieigą papildė disonuojančio paveldo samprata¹⁵, padedanti sovietinio modernizmo urbanistiką vertinti kaip politiškai ir kultūriškai nevienareikšmį palikimą.

Šių teorinių prieigų pagrindu straipsnyje formuojamas vertės perkeliavimo konceptas. Jis suprantamas kaip sovietmečių suformuoto naratyvo galimybė, žlugus jį palaikiusiai sistemai, būti atsietam nuo pirminės ideologinės reprezentacijos ir aktualizuotam naujomis sąlygomis. Vertės perkeliavimas šiame straipsnyje analizuojamas urbanistinės kompozicijos, įpaveldinimo, vietos tapatybės ir atminties bei sociokultūriniu lygmenimis.

Tyrimas grindžiamas pirminių šaltinių – sovietinio laikotarpio periodikos, ypač žurnalo „Statyba ir architektūra“ – analize ir šiuolaikine mokslinė literatūra. Elektrėnų atvejis, palyginti su Lazdynais, mokslinėje literatūroje yra gerokai mažiau tyrinėtas, todėl jo analizei pasitelkiami vietos atminties šaltiniai – gyventojų atsiminimai, eilėraščiai ir kiti atminties liudijimai.

¹¹ Žr. M. Drėmaitė, V. Petrulis, J. Tutlytė, 2012, p. 139–143.

¹² J. Assmann, 2008, p. 109–118.

¹³ A. Assmann, 2021.

¹⁴ Žr. V. Safronovas, 2011, p. 39–64.

¹⁵ Žr. J. E. Tunbridge, G. J. Ashworth, 1996; žr. R. Čepaitienė, 2007; R. Čepaitienė, 2016; žr. V. Petrulis, 2019.

1. XX amžiaus antros pusės modernizmo urbanistikos vertinimo raida sovietmečiu

1.1. I žingsnis: propagandinis idealizmas ir ankstyvoji kritika

Šeštojo dešimtmečio pabaigoje stalininė socrealistinė architektūra buvo įvardyta kaip ekonomiškai neefektyvi ir technologiškai pasenusi¹⁶, o jos vietą turėjo užimti naujoji, industriniais metodais grindžiama architektūra, kurios pradžią Sovietų Sąjungoje žymėjo 1955 m. nutarimas „Dėl nesaikingumų projektavime ir statybose pašalinimo“¹⁷. Masinės statybos metais architektūra buvo pajungta komunizmo kūrimo programai, o pati industrinė statyba įgavo beveik sakralinę reikšmę – ji pristatyta kaip technologinis proveržis, galintis per trumpą laiką aprūpinti kiekvieną šeimą moderniu būstu, o ateityje pakitęs kraštovaizdis turėjo simbolizuoti šalies pažangą¹⁸. Buvo didžiuojamasi, kad štai praeina diena dvi – ir naujas butas, o namai netgi nestatomi, jie iš karto montuojami¹⁹. Pagrindiniai vertinimo kriterijai buvo statybos tempas ir kaina. Planavimo požiūriu ši urbanistika rėmėsi funkcionalizmo principais – laisvu planavimu, gyvenamųjų pastatų išdėstymu želdynuose ir funkcinio zonavimu, atskiriant darbo, gyvenimo, laisvalaikio ir poilsio zonas. Buvo laikomasi nuostatos, kad racionaliai suplanuota mikrorajono struktūra gali reguliuoti ne tik miesto funkcionavimą, bet ir gyventojų kasdienį gyvenimą²⁰, kartu formuodama ir naująją visuomenę.

Vis dėlto kritika atsirado beveik kartu su pačiu masinės statybos procesu. Šeštojo dešimtmečio pabaigoje šiame ideologizuotame diskurse pasirodė pirmieji profesionalūs vertinimai. Architektas J. Minkevičius kritikavo kompozicinių priemonių skurdumą, tipų neįvairumą ir nekritišką Vakarų architektūros pamėgdžiojimą²¹. Netrukus pradėtas neigiamai vertinti ir technologinių procesų lygis: bloga konstrukcijų būklė, prasta betono kokybė²². Vis dėlto šiame etape kokybė dar nebuvo savarankiškas vertinimo kriterijus – urbanistinė aplinka pirmiausia vertinta pagal jos gebėjimą įgyvendinti industrializacijos programą, spręsti būsto trūkumo problemą ir formuoti naują socialistinę visuomenę.

1.2. II žingsnis: profesinio vertinimo formavimasis ir architekto meistriškumas

Septinto dešimtmečio antroje pusėje vertinimas iš ideologinio lygmens pamažu perėjo į profesinį lygmenį. Viena vertus, vis nuosekliau kritikuoti masinės statybos padariniai –

¹⁶ Jonas Minkevičius, „Dėl tradicijų ryšio su naująja architektūra“, in: *Literatūra ir menas*, 1959-08-01, Nr. 31; perspausdinta: Jonas Minkevičius, *Prieštaringoji architektūra*, Kaunas: Naujasis lankas, 2014, p. 70–71.

¹⁷ M. Drėmaitė, V. Petrulis, J. Tutlytė, 2012, p. 158.

¹⁸ R. Budrys, „Auga mūrinė Lietuva“, in: *Švyturys*, 1960, Nr. 5, p. 1.

¹⁹ T. Vytautas, J. Žvejys, „Be mūrininko ir be plytų“, in: *Švyturys*, 1960, Nr. 11, p. 1.

²⁰ Rimantas Pilkauskas, „Mūsų gyvenviečių apželdinimo klausimai“, in: *Statyba ir architektūra*, 1962, Nr. 5, p. 8; Jurgis Bučas, „Daugiau dėmesio žaliajai statybai“, in: *Statyba ir architektūra*, 1963, Nr. 8, p. 29; Jonas Minkevičius, *Architektūra ir jos tolesnio vystymosi perspektyvos*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962, p. 4–5.

²¹ Jonas Minkevičius, „Dėl tradicijų ryšio su naująja architektūra“, in: *Literatūra ir menas*, 1959, Nr. 31, in: *Minkevičius Jonas. Prieštaringoji architektūra*, Kaunas: Naujasis lankas, 2014, p. 73.

²² V. Sūdžius, „Gerinti statybų kokybę“, in: *Statyba ir architektūra*, 1961, Nr. 7, p. 22.

urbanistinės aplinkos monotonija, tipinių projektų sukelta erdvinė niveliacija. Kita vertus, architektas imtas suvokti nebe kaip tipinių projektų adaptuotojas, bet kaip kūrybinio proceso organizatorius, turintis sutelkti konstruktorius, statybininkus ir aplinkos formavimo specialistus kurti vientisą urbanistinę kompoziciją²³. Naujų rajonų projektuotojų uždavinys buvo kuo efektyviau panaudoti gamtines sąlygas – sudėtingą reljefą, didelius vandens plotus ar savitą landšaftą²⁴ – ir taip formuoti darnų urbanistinį kompleksą. Lietuvos architektų sąjungos septintajame suvažiavime architektai buvo raginami rodyti daugiau išradingumo²⁵, formavosi požiūris, kad planuojant ir statant miestus pamirštama erdvinė kompozicija, kuri turi atitikti miesto sąlygas ir kiekvienu atveju būti skirtinga²⁶, taip siekiant išvengti monotonijos. Taigi jau septinto dešimtmečio pabaigoje formavosi naratyvas, kad reikia kurti savitą, ryškų veidą turinčią lietuviškąją architektūrą²⁷.

Tam tikru lūžio momentu tapo 1968 m. pirmasis apdovanotas Žirmūnų mikrorajonas, projektuotas B. Kasperavičienės²⁸. Jos teigimu, jo sėkmė parodė, kad ir masinės industrinės statybos metodais galima pasiekti puikių rezultatų²⁹. 1974 m. Lazdynų rajonas apdovanotas dar solidžiau – pirmą kartą Sovietų Sąjungoje masinės statybos gyvenamasis rajonas buvo įvertintas Lenino premija³⁰. Po šio įvykio vis dažniau architekto meistriškumas tipizuotos statybos sąlygomis buvo siejamas su gebėjimu unifikavimo ir prastos statybos kokybės sąlygomis individualizuoti tipinius sprendinius, išnaudoti reljefo ypatumus ir kurti savitą urbanistinę kompoziciją.

„Savitumai“ buvo suprantami taip, kad naujoji architektūra turėtų ne tik darniai įsiliesti į gamtinę aplinką, bet ir pritapti prie senosios architektūros³¹, naujai statomi rajonai turėtų sietis su simboliais bei ženklais iš praeities, tad semantika pradėta laikyti svarbiu veiksnium. Manyta, kad kiekvienoje šalyje kiekvienu atveju nacionalinės architektūros veiksniai gali būti skirtingi. Taigi semantikos teorijos įvedimas reiškė posūkį nuo formalių prie prasminių urbanistinio planavimo kokybės kriterijų ir sudarė prielaidas vertinti laikotarpio modernizmo urbanistiką pagal jų santykį su vietos istoriniu kontekstu.

1.3. III žingsnis: vertinimo įvairovė – nuo miesto sociologijos iki ekologijos

Aštuntasis ir devintasis dešimtmečiai pasižymėjo plačiausiu vertinimų spektru. Greta ankstesniais dešimtmečiais susiformavusių kriterijų pradėjo ryškėti naujos vertinimo

²³ N. Bylinkas, „Standartizavimas ir architekto kūryba“, in: *Statyba ir architektūra*, 1966, Nr. 11, p. 1.

²⁴ Vytautas Jurkštas, „Planingai formuokime miesto architektūrinę-erdvinę kompoziciją“, in: *Statyba ir architektūra*, 1967, Nr. 1, p. 3–4.

²⁵ „Architektų sąjungos VII suvažiavime“, in: *Statyba ir architektūra*, 1969, Nr. 7, p. 1–2.

²⁶ Kazimieras Šešelgis, Vytautas Jurkštas, „Miestų erdvinė kompozicija“, in: *Statyba ir architektūra*, 1969, Nr. 6, p. 1–3.

²⁷ Vytautas Bujauskas, Jurgis Vanagas, „Jaunųjų architektų kūrybinės kryptys“, in: *Statyba ir architektūra*, 1969, Nr. 3, p. 10–13.

²⁸ Žr. M. Drėmaitė, 2017, p. 45–65.

²⁹ Kuo buvo žymūs jubiliejiniai metai, ko sieksime naujais?, in: *Statyba ir architektūra*, 1968, Nr. 1, p. 11–12.

³⁰ Žr. V. Janušauskaitė, 2017, p. 8–26.

³¹ Vytautas Balčiūnas, „Ateities Vilniaus kontūrai“, in: *Kultūros barai*, 1973, Nr. 5, p. 12.

kryptys. Aštuntojo dešimtmečio išvakarėse J. Vanago inicijuoti sociologiniai tyrimai naujuose gyvenamuosiuose rajonuose buvo naujas reiškinys Lietuvos urbanistikoje ir siejosi su pastangomis racionalią, logiką paremtą architektūrą, planavimo metodus priartinti prie žmogiškojo mastelio³². Moralinis-psichologinis gyvenamosios aplinkos klimatas pradėtas laikyti savotišku tilteliu tarp miesto sociologijos ir urbanistikos³³. Taip atsirado miesto gyvenamosios aplinkos „humanizavimo“ sąvoka, o jos kokybė pradėta vertinti ne tik pagal erdvinę kompoziciją, bet ir pagal jos poveikį gyventojų kasdieniam gyvenimui.

Devintojo dešimtmečio pradžioje pradėta kalbėti ir apie ekologinius urbanizacijos padarinius. Konstatuota, kad po architekto ir statybininko invazijos į gamtinę aplinką statant naujus gyvenamuosius rajonus dažnai pažeidžiama nusistovėjusi ekologinė pusiausvyra, gamtai padaroma nepataisoma žala³⁴. Todėl vis dažniau akcentuota kraštovaizdžio architektūros ir gamtinių sąlygų įvertinimo svarba planuojant naujas miesto teritorijas. Šios idėjos siejosi ir su platesnėmis tarptautinėmis diskusijomis apie architekto atsakomybę statant negriauti³⁵. Lietuvą pasiekė ir tokios užsienyje atsirandančios mintys, kaip kad daugelio pasaulio didžiųjų miestų formavimasis primena piktybinį auglį, kai ląstelė staiga ir be jokios tvarkos ima daugintis: centras pradeda apmirti, o augantys miestai negailestingai ryja landšaftą³⁶. Iš šiandienos perspektyvos, kartu su miesto sociologijos tyrimais, tai gali būti vertinama kaip gana modernios urbanistinės refleksijos apraiškos, vis dėlto jos nepakeitė pagrindinės vertinimo logikos.

Nors teoriniai pasisakymai gilėjo, reali urbanistinė praktika tai sunkiai atspindėjo. Baigiantis sovietmečiui, nepaisant kelių geriausių pavyzdžių – Žirmūnų ir Lazdynų, naujųjų rajonų Klaipėdoje ir dar kelių atskirų užstatymo fragmentų kituose miestuose – visa likusi laikotarpio urbanistika buvo vertinama kaip nesibaigianti vienodybė, neturinti individualumo, „savitumų“ ir pasižyminti prastos statybos kokybės bei nekompleksiškai realizuojamais projektais³⁷. Devinto dešimtmečio viduryje itin sustiprėjo nusivylimas naujais gyvenamaisiais rajonais, o ir profesinėje periodikoje dėmesys jiems mažėjo. Projektuotojai savo ruožtu teigė, kad atsirado kūrybinių idėjų ir perspektyvinių orientyrų stoka³⁸. Teigiamai vertinti pirmiausia tie rajonai, kuriuose pavyko sukurti savitą planinę struktūrą, paremtą reljefo, gamtinės aplinkos ar istorinių miesto raidos ypatumų panaudojimu.

Kitokia situacija ryškėjo naujų industrinių miestų atveju. Architektas A. Miškinis 1982 m. buvo užsiminęs, kad tokiems miestams, neturintiems istoriškai susidariusių lokalinių architektūros savitumų, reikėtų ieškoti semantinių ir socialinių-kultūrinių įpras-

³² Žr. J. Vanagas, 2013, p. 150.

³³ Jurgis Vanagas, *Miesto gyvenamosios aplinkos formavimas: sociologinis aspektas*, Vilnius: Technika, 1992, p. 48.

³⁴ Gediminas Girėys, Sigitas Katilius, „Žmogus. Namai. Aplinka. Ar negriauname statydami?“, in: *Statyba ir architektūra*, 1981, Nr. 3, p. 17–18.

³⁵ „Pokalbis su Vytautu Čekanausku ir Vyteniu Rimkumi“, in: *Kultūros barai*, 1981, Nr. 12, p. 32–34.

³⁶ Henrikas Jančiauskas, „Ateities miestai“, in: *Statyba ir architektūra*, 1981, Nr. 8, p. 20–21.

³⁷ Vytautas Balčiūnas, „Kokie bus mūsų daugiaaukščiai namai“, in: *Statyba ir architektūra*, 1977, Nr. 4, p. 11.

³⁸ Jonas Minkevičius, „Teorinės architektūrinės išraiškos problemos“, in: *Statyba ir architektūra*, 1981, Nr. 9, p. 13–14.

minimo būdų³⁹. Šis klausimas ypač ryškus Sniečkaus, dab. Visagino, atveju: 1976 m. spaudoje būsimasis miestas buvo pristatomas kaip gamtinės sąlygas, ežero pakrantę, reljefą ir želdynus išnaudojantis projektas⁴⁰, tačiau vėlesnėje A. Miškinio refleksijoje jo Leningrado regiono tradicijomis paremti planavimo principai ir kompozicinių ašių bei simetrijos naudojimas buvo vertinami kaip svetimi raižytai ir tapybiškai miesto gamtai⁴¹. Sovietmečio spaudoje minint naujus miestus jų aptarimas dažniausiai buvo susijęs su pramonės plėtra, gamybos modernizavimu, darbo kolektyvais ir socialistinės gyvenvietės kūrimu⁴². Todėl jau sovietmečiu susidarė vertinimo asimetrija: gyvenamųjų rajonų kokybė buvo svarstoma daugiau profesinės urbanistikos kategorijomis, o nauji industriniai miestai dažniau liko pramonės, gamybos ir socialistinės pažangos reprezentacijos lauke.

2. Modernizacijos pažadas ir skirtingi likimai:

Lazdynų ir Elektrėnų atvejai

Ši sovietmečiu susiformavusi vertinimo kalba neišnyko – ji veikė modernizmo urbanistikos palikimo interpretacijas ir po 1990 m. Tai atsiskleidžia lyginant Lazdynų ir Elektrėnų atvejus, kurie leidžia pamatyti, kaip skirtingai klostėsi jų likimai, priklausomai nuo to, kiek juose įžvelgiami vietos kontekstui būdingi urbanistiniai „savitumai“ ir kiek jų reikšmė siejama su sovietinės industrializacijos bei socialistinės modernizacijos pasakojimu.

2.1. Lazdynai: urbanistinės kompozicijos argumentai ir vertės perkeliamaumas

Lazdynų urbanistinės kompozicijos vertės pasakojimas pradėtas kurti dar rajono statybų metu. Lazdynai buvo pristatomi kaip atsakas į masinės gyvenamosios statybos monotonią: pabrėžta, kad rengiant rajono užstatymo projektą buvo įdėta daug kūrybinių pastangų, o rajono autoriams pavyko sukurti individualią meninę užstatymo išraišką, sumaniai panaudoti gyvą teritorijos reljefą, gamtinę aplinką ir įdiegti naujovių planinėje-funkcinėje struktūroje⁴³. Šiame vertinime ypač svarbus buvo architekto meistriškumas – gebėjimas tipizacijos sąlygomis sukurti vietai jautrią ir kompoziciškai savitą gyvenamąją aplinką. Tai leido naująjį Vilniaus rajoną traktuoti kaip savotišką etaloną⁴⁴. Taigi jau ankstyvuojau

³⁹ Algimantas Miškinis, „Lietuvos miestų architektūros savitumai: kūrybos pozicija“, in: *Statyba ir architektūra*, 1982, Nr. 11, in: Algimantas Miškinis, *Lietuvos urbanistika, problemos ir realijos*, Kaunas: Statybos ir architektūros institutas, 1989, p. 10.

⁴⁰ „Lietuvos žemėje išaugs dar vienas socialistinis miestas“, in: *Statyba ir architektūra*, 1976, Nr. 4, p. 6–8.

⁴¹ Algimantas Miškinis, „Lietuvos miestų architektūros savitumai: kūrybos pozicija“, in: *Statyba ir architektūra*, 1982, Nr. 11, in: Algimantas Miškinis, *Lietuvos urbanistika, problemos ir realijos*, Kaunas: Statybos ir architektūros institutas, 1989, p. 10.

⁴² „Lietuvos cementas“, in: *Statyba ir architektūra*, 1962, Nr. 5, p. 26–29; M. Baranauskas, „Metai ir žmonės“, in: *Statyba ir architektūra*, 1963, Nr. 5, p. 20–21.

⁴³ Vaclovas Balčiūnas, „Svarbiausios Vilniaus užstatymo problemos“, in: *Statyba ir architektūra*, 1968, Nr. 1, p. 2–4.

⁴⁴ Jurijus Jaralovas, „Kiekvienam naujam kompleksui savitą veidą“, in: *Statyba ir architektūra*, 1975, Nr. 1, p. 3–8.

Lazdynų vertinimo momentu jų išskirtinumas buvo siejamas ne vien su naujo socialistinio rajono reprezentacija, bet ir su profesiniame diskurse atpažįstamais urbanistinės kompozicijos argumentais.

Šis Lazdynų išskirtinumo vertinimas dar labiau kristalizavosi lyginant juos su platesne masinės statybos praktika. Profesinėje spaudoje pažymėta, kad šio rajono fone daugelio Lietuvos miestų gyvenamųjų masyvų pilkumas ir monotoniškumas dar labiau išryškėja⁴⁵. Tokia priešprieša leido juos suvokti ne tik kaip sėkmingai įgyvendintą urbanistinį projektą, bet ir kaip pageidaujamos gyvenamųjų rajonų plėtros atskaitos tašką. Svarbus buvo ir sociologinis dėmuo – sovietmečiu atliktos sociologinės apklausos rodė didelį gyventojų pasitenkinimą gyvenimo sąlygomis⁴⁶. Tai rodo, kad Lazdynų vertės naratyvas buvo palaikomas ne tik profesinėje urbanistikos kalboje, bet ir gyventojų patirties lygmeniu.

Lazdynai į kultūros paminklų sąrašą pateko dar sovietmečiu – 1984 m., o 1993 m. buvo automatiškai perkelti į Lietuvos Respublikos kultūros vertybių registrą⁴⁷. Be abejo, Lazdynų įpaveldinimas ir aktualizavimas sovietmečiu rėmėsi ideologiniais ir propagandiniais⁴⁸ aspektais – reikėjo parodyti sėkmingos masinės statybos pavyzdžių. Vis dėlto jų išskirtinumą grindę argumentai buvo susiję su universaliais urbanistinės kompozicijos argumentais. Jie sudarė prielaidas jų pripažinimui ir šiandieninėje paveldosaugos kalboje: Kultūros vertybių registre Lazdynų vertingųjų savybių pobūdis grindžiamas architektūriniu, istoriniu, urbanistiniu, želdynų ir kraštovaizdžio reikšmingumu, o vertingųjų savybių aprašyme akcentuojami reljefo panaudojimas, pušynų masyvai, atviros erdvės, kompozicinė struktūra ir „žmogiškas“ mastelis⁴⁹, iš principo atliepiantys sovietmečiu formuotą Lazdynų vertės naratyvą. Šį perkeliamumą stiprino ir Lazdynų architektų V. Čekausko ir V. Brėdikio pabrėžtas ryšys su Vilniaus senamiesčiu – jo jaukių kiemų kompozicija ir silueto įvairovė, kurią jie siekė perteikti Lazdynuose⁵⁰.

Liudvikas Ruikas, „Vilnius. Lazdynai“, Lietuvos fotomenininkų sąjunga, in: *epaveldas.lt*, [prieiga internetu], <https://www.epaveldas.lt/preview?id=LIMIS-391978812> [2026 05 09].

⁴⁵ Vladislovas Mikučianis, „Mūsų pasiekimai – ne riba“, in: *Statyba ir architektūra*, 1974, Nr. 8, p. 2–3.

⁴⁶ Jurgis Vanagas, „Gyventojas apie savo butą (arba ką rodo sociologiniai tyrimai)“, in: *Statyba ir architektūra*, 1982, Nr. 7, p. 4–5.

⁴⁷ Žr. V. Janušauskaitė, 2017, p. 18.

⁴⁸ Žr. V. Janušauskaitė, 2014b.

⁴⁹ „Lazdynai“, in: *kvr.kpd.lt*, unikalus objekto kodas 16079 [interaktyvus], in: <https://kvr.kpd.lt/#/static-heritage-search> [žiūrėta 2026 05 11].

⁵⁰ Žr. M. Drėmaitė, 2017, p. 45–46.

Kita vertus, net ir Lazdynai nebuvo suvokiami kaip neproblemiškas ar tarptautiniu mastu neprilygstamas pavyzdys. Net sovietmečiu jie buvo laikomi atsiliekančiais nuo geresnių užsienio pavyzdžių tiek estetiniu, tiek techniniu požiūriu – dėl garso izoliacijos, plokščių kokybės ir kitų sprendinių⁵¹. Šis vertinimas atsiskleidė ir platesniame statybos praktikos kontekste. To meto profesinėje spaudoje, greta Lazdynų vaizdų, buvo keliamos ir bendros statybos proceso problemos: bloga darbų kokybė, dažni nukrypimai nuo projektų, klaidos dokumentacijoje, medžiagų trūkumas ir neaiškiai apibrėžta autorinė priežiūra⁵². Visgi ši kritika nesunaikino Lazdynų išskirtinumo, tačiau parodė jo sąlygiškumą. Lazdynai buvo vertinami konkrečios sovietinės statybos sistemos viduje: kaip vienas geriausių jos pasiekimų, tačiau kartu ir kaip jos technologinių bei organizacinių ribų ženklas. Paradoksalu, tačiau Lazdynai gali būti interpretuojami ne tik kaip sovietinės modernistinės urbanistikos pasiekimas, bet ir kaip jos ribotumo simbolis: jų kokybė sistemoje netapo pakartojama norma.

Po 1990 m. šis sąlygiškumas pasidarė dar ryškesnis, nes pasikeitė ne tik politinis kontekstas, bet ir pats santykis su sovietmečiu statyta gyvenamąja aplinka. Atkūrus nepriklausomybę, net tokie sovietmečiu kokybiniais pavyzdžiais laikyti atvejai kaip Žirmūnai ar Lazdynai platesnėje visuomenėje dažnai susiliejo su bendra industrinės statybos mase⁵³, o vėlesnis tyrimas⁵⁴ parodė ir kad Lazdynų reprezentacinis gerovės vaizdinys neatitinka pirmųjų gyventojų kasdienybės patirčių. Šis faktas leidžia Lazdynų vertės pasakojimą suprasti ne kaip nekvestionuojamą tikrovės atspindį, bet kaip oficialiai formuotą ir palaikytą pasakojimą, kuris nuo pat pradžių buvo lydimas prieštaringų nuomonių. Be to, Lazdynų įpaveldinimas ilgą laiką buvo veikiau simbolinis – realios apsaugos priemonės buvo menkai išplėtos⁵⁵, o XXI a. antrajame dešimtmetyje ryškėjo ir Lazdynų viešųjų erdvių kaitos problema⁵⁶. 2025 m. pradėtos rengti Lazdynų tvarkymo gairės⁵⁷ rodo bandymą pereiti nuo formalaus vertės pripažinimo prie konkretesnių šios kultūros vertybės tvarkymo ir apsaugos principų. Šiame kontekste matyti, kad rajono išskirtinumas ilgainiui virto ir vietos tapatybės dalimi. Viešojoje erdvėje susiformavusi Lazdynų legenda⁵⁸, bendruomenės iniciatyvos, diskusijos apie rajono istoriją ir urbanistinį išskirtinumą⁵⁹ bei dalyvavimas rengiant gaires rodo, kad sovietmečiu suformuotas naratyvas išlieka aktualus. Savivaldybės konsultacijose išryškėję gyventojų prioritetai – urbanistinio planavimo, architektūrinės estetikos ir želdynų darba⁶⁰ – artimi sovietmečiu profesiniame diskurse akcentuotiems kriterijams.

⁵¹ Eugenijus Gūzas, „Ant jausmo ir logikos svarstyklių“, in: *Kultūros barai*, 1971, Nr. 1, p. 7–8.

⁵² Eugenijus Gūzas, „Kai prasideda statyba“, in: *Statyba ir architektūra*, 1980, Nr. 6, p. 20–21.

⁵³ Žr. V. Petruelis, 2012, p. 9–15.

⁵⁴ V. Janušauskaitė, 2014a.

⁵⁵ V. Janušauskaitė, 2017, p. 8–26.

⁵⁶ T. Grunskis, M. Šiupšinskas, 2012, p. 210.

⁵⁷ „Lazdynų tvarkymo gairės“, in: *vilnius.lt*, 2025 [interaktyvus], in: <https://vilnius.lt/savivaldybe/miesto-pletra/kulturos-paveldo-apsauga/lazdynu-tvarkymo-gaires> [žiūrėta 2026 03 10].

⁵⁸ Žr. V. Janušauskaitė, 2014b, p. 392–423.

⁵⁹ „Kokias praeities ir dabarties istorijas pasakoja Lazdynai?“, in: *sa.lt*, 2019 09 04 [interaktyvus], in: <https://sa.lt/kokias-praeities-ir-dabarties-istorijas-pasakoja-lazdynai/> [žiūrėta 2026 03 10].

⁶⁰ „Lazdynų tvarkymo gairės“, in: *vilnius.lt*, 2025 [interaktyvus], in: <https://vilnius.lt/savivaldybe/miesto-pletra/kulturos-paveldo-apsauga/lazdynu-tvarkymo-gaires> [žiūrėta 2026 05 05].

Taigi Lazdynų atvejis rodo, kad sovietmečiu suformuotas vertės pasakojimas išliko ne todėl, kad buvo nekvestionuojamas. Jį lydėjo statybos kokybės, technologinių ribotumų, kasdienybės patirčių ir simbolinės apsaugos kritika. Jis nepranyko, nes rėmėsi profesiskai atpažįstamais universaliais urbanistinės kompozicijos argumentais, buvo palaikomas ankstyvo formalaus pripažinimo, nuoseklios profesinės ir akademinės komunikacijos ir stiprėjančio vietos tapatybės dėmens. Net ir suaktyvėjus kritikai, Lazdynai buvo aktualizuojami kaip išskirtinis atvejis: nuolat prisimenamas sovietmečiu gautas apdovanojimas⁶¹, profesinis pripažinimas, išskirtinumas ir vertės kriterijai⁶² bei vartojama „urbanistikos perlų“⁶³ metafora.

2.2. Elektrėnai: nuo „šviesos miesto“ naratyvo prie sociokultūrinės interpretacijos

Elektrėnai sovietinio modernizmo urbanistikos lauke užima kitokią vietą nei Lazdynai: jų reikšmė formavosi davus industrializacijos, elektrifikacijos ir naujos gyvenamosios pažadą. Tai pirmasis modernizmo principais pastatytas monoindustrinis miestas Lietuvoje, skirtas aptarnauti šiluminei elektrinei. 1960 m. paskelbus Lietuvos valstybinės rajoninės elektrinės statybą, pradėta kurti gyvenvietė⁶⁴, o iki 1965 m. ji jau įkūnijo funkcionaliosios urbanistikos siekiamybes – darbas, poilsis, susisiekimas ir būstai. Elektrėnai laikomi vienu „gryniausių“⁶⁵ sovietinės industrializacijos ir urbanizacijos liudininkų Lietuvoje: miestas kurtas ne kaip esamos urbanistinės struktūros plėtra, bet kaip naujas industrinis centras, tiesiogiai susietas su elektrinės statyba. Tačiau šis „grynumas“ turėjo ir kitą pusę. Senųjų gyventojų atsiminimuose statybos siejamos su nerimu dėl priverstinio iškeldinimo iš gimtųjų vietų: „Būtų gerai kaip mieste pasišviesti, bet labiausiai buvo gaila žemių, miškų, ežerų“⁶⁶, – sakė jie. Elektrinės ir naujo miesto

Algirdas Pakeliūnas, „Ryto saulė sangrąžose“, in: Algirdas Pakeliūnas, *Elektrėnai: medžio raizginiai*, Vilnius: Vaga, 1965.

⁶¹ M. Drėmaitė, 2017.

⁶² Marija Drėmaitė, „Lazdynams – 50 metų. Kuo ypatingas buvo šis masinės gyvenamosios statybos rajonas?“, in: *bernardinai.lt*, 2019 [interaktyvus], in: <https://www.bernardinai.lt/2019-10-02-lazdynams-50-metu-kuo-ypatingas-buvo-sis-masines-gyvenamosios-statybos-rajonas/> [žiūrėta 2026 05 05].

⁶³ V. Janušauskaitė, 2017.

⁶⁴ Juozas Keršys, *VRE – Tarybų Lietuvos septynmečio švyturys: apybraiža apie Elektrėnus*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962, p. 3–4.

⁶⁵ M. Drėmaitė, V. Petrulis, J. Tutlytė, 2012, p. 139–143.

⁶⁶ Vytautas Mizeras, Augustinas Ickevičius, Danutė Gudalienė, Laima Tidikienė, Vilmantas Palčiauskas, Elvyra Valiukienė, Veronika Tamošiūnienė, *Elektrėnai*, Vilnius: Jandrija, 2006.

reikmėms buvo skirta apie 200 ha žemės – panaikinta net 14 aplinkinių kaimų⁶⁷, o užtvėnkus Strėvą Elektrėnų marios dalį jų paskandino⁶⁸. Todėl Elektrėnų, kaip „plyname lauke“ pastatyto miesto, vaizdinys yra diskusinis: miesto statyba vyko ankstesnių gyvenviečių, kraštovaizdžio ir vietos atminties sąskaita.

Elektrinės statyba buvo siejama su išplėstinėmis komunizmo statybomis Sovietų Sąjungoje⁶⁹, o elektrifikacija laikyta komunistinės ekonomikos pagrindu⁷⁰. To meto spaudoje tai pristatyta kaip viena svarbiausių laikotarpio statybų⁷¹. Elektrinės ir naujo miesto kūrimas turėjo simbolizuoti viso krašto pažangą⁷², o Lietuvą iš žemės ūkio krašto paversti modernia urbanizuota ir elektrifikuota šalimi. Šiame kontekste kaimų panaikinimas buvo pateikiamas kaip istorinis lūžis⁷³: „<...> gražiausi šių vietų gyvenimo puslapiai rašomi dabar.“⁷⁴ Taigi elektrinės ir miesto statyba buvo interpretuojama kaip sąmoningas atsiskyrimas nuo ankstesnės vietovės istorijos ir tradicinio kaimo pasaulio.

Sovietmečiu Elektrėnų vaizdinys buvo intensyviai kuriamas įvairiomis medijomis: spaudoje, muzikoje⁷⁵, vizualiuosiuose menuose⁷⁶ ir vaikams skirtose knygelėse⁷⁷. Čia ikisocialistinis laikotarpis vaizduojamas kaip tamsybių laikas: šulinys, simbolizuojantis kaimą, tampa nebereikalingas, bažnyčia ateizmo sąlygomis – nepageidautina, o svarbiausiu naujojo miesto veikėju tampa jaunimas, kuriantis socialistinio gyvenimo vitriną⁷⁸. 1965 m. lietuvių grafikas A. Pakeliūnas medžio raizinių cikle „Elektrėnai“ vaizdavo tuomet jauniausio Lietuvos miesto gyvenimą⁷⁹. Čia Elektrėnai iškyla kaip naujos modernios gyvensenos modelis, kuriame darbas, butis, šeima, laisvalaikis ir techninė pažanga siejami į vientisą schemą, o modernus miestas suvokiamas kaip visą gyvenimo ciklą apimanti erdvė.

Naujasis socialistinis miestas buvo pasitelkiamas propagandai ir atvykstamojo turizmo kontekste. „Inturisto“ leidinyje buvo rašoma, kad kiekvienas, gimęs Elektrėnuose, gaudavo specialų albumą, kur būdavo parašyta: „Tu gimei Elektrėnuose – mūsų jaunystės ir šviesos mieste. Tu gimei puikioje eroje, erdvės pažinimo eroje ir komunizmo aušroje. Lai tebūna šviesios tavo dienos! Lai laimė tave lydi, būk vertas garbingo

⁶⁷ Bronius Kviklys, *Mūsų Lietuva*, t. 1, Vilnius: Mintis, 1989, p. 506 (pirmasis leidimas 1964).

⁶⁸ *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 1 (A–J), Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1966, p. 470.

⁶⁹ Juozas Keršys, *VRE – Tarybų Lietuvos septynmečio švyturys: apybraiža apie Elektrėnus*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962, p. 3–4.

⁷⁰ Ten pat.

⁷¹ *Svarbiausioji statyba: Lietuvos valstybinės rajoninės elektrinės direktijos, statybos valdybos, partinio biuro ir profsąjungos vietos komiteto leidinys*, Elektrėnai: Lietuvos valstybinė rajoninė elektrinė, 1961–1964.

⁷² „Didžiosios epochos švyturys“, in: *Statyba ir architektūra*, 1962, Nr. 11, p. 2.

⁷³ Algirdas Tarvydas, „Elektrėnai 1960–2000 metais“, in: *youtube.com*, [interaktyvus], in: <https://www.youtube.com/watch?v=4Y0rdCxdyRs> [žiūrėta 2026 05 09].

⁷⁴ Juozas Keršys, *VRE – Tarybų Lietuvos septynmečio švyturys: apybraiža apie Elektrėnus*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962, p. 3–4, 36.

⁷⁵ Juozas Vaškevičius, „Jauniausias Lietuvos miestas“, in: *Kultūros barai*, 1966, Nr. 2, p. 18.

⁷⁶ Ten pat.

⁷⁷ Vytautas Misevičius, *Šviesos miestas*, Vilnius: Vaga, 1973.

⁷⁸ Ten pat, p. 13.

⁷⁹ Algirdas Pakeliūnas, *Elektrėnai: medžio raiziniai*, Vilnius: Vaga, 1965.

žmogaus vardo!“⁸⁰ Taigi sovietmečiu Elektrėnų įvaizdį pirmiausia formavo ideologinis diskursas, sutelktas į „šviesos miesto“ legendą – elektrifikacijos, naujos gyvenenos ir socialistinės ateities pažadą.

Pirmaisiais nepriklausomybės dešimtmečiais Elektrėnų vaizdiniai išliko jaunųjų gyventojų kūryboje⁸¹. Jie rodė dalinį sovietmečiu suformuotų vaizdinių tęstinumą: juose kartojasi jaunumo, naujumo, gamtos ir elektrifikuotos miestietiškos gyvenenos motyvai. Nepriklausomybės laikotarpiu šie vaizdiniai pradėjo konkuruoti

su išnykusių – paskandintų kaimų atmintimi⁸², kuri įamžinta 2001 m. įkurtame medinių skulptūrų parke, čia įprasminas kaimo žmonių gyvenimas, butis, senieji papročiai, istorijos ir krikščionybės simbolika⁸³. Išnykę kaimai įprasminėti ir Elektrėnų miesto herbo simbolikoje⁸⁴. Kartu su šia atmintimi šiandien Elektrėnai savo tapatybę vis dažniau sieja su gamtiniu kraštovaizdžiu, rekreacija, bažnyčiomis, piliakalniais ir kt.⁸⁵, o urbanistinio planavimo ar energetinės infrastruktūros palikimas šiuose pasakojimuose beveik nefigūruoja. Remiantis G. J. Ashwortho mintimi, kad praeities objektai gali perduoti dabartinei visuomenei pasenusias ar kitaip suvokiamas žinias⁸⁶, Elektrėnų atvejis leidžia kalbėti apie ribotą „šviesos miesto“ naratyvo vertės perkeliamumą. Propagandinėje sistemoje kurtas pasakojimas, pasikeitus politinėms ir kultūrinėms sąlygoms, neteko ankstesnio įprasminimo, todėl miesto tapatybė imta grįžti naujomis, nuo pirminės ideologinės kūrimo logikos atsiejiamomis interpretacijomis.

Ši riboto perkeliamumo situacija skatina ieškoti platesnių modernizmo urbanistikos vertinimo prielaidų. JAV DOCOMOMO padalinio parengti moderniajai architektūrai vertinti skirti kriterijai⁸⁷ leidžia atsižvelgti į socialinę vertę – ar objektas atspindi kintančius XX a. gyvenimo modelius ir siekį keisti gyvenimo bei darbo sąlygas. Panašią kryptį

Algirdas Pakeliūnas, „Šis miestas bus mano gimtasis miestas“, in: Algirdas Pakeliūnas, *Elektrėnai: medžio raižiniai*, Vilnius: Vaga, 1965.

⁸⁰ *Elektrėnai: reklaminis leidinys*, Vilnius: Intourist, 1980, p. 9.

⁸¹ *Mano Elektrėnai: vaikų kūryba*, Vilnius: Trys žvaigždutės, 2003; *Elektrėnams 55: eilėraščiai, skirti miesto jubiliejui*, Kaišiadorys: Printėja, 2015, p. 17.

⁸² „Elektrėnai – paskandintų kaimų miestas“, in: *Elektrėnų žinios*, 2000 m. birželio 3 d., Nr. 1, p. 5.

⁸³ „Medinių skulptūrų parkas“, in: *sodybos kaime* [interaktyvus], in: <http://sodyboskaime.lt/lankyimos-vietos/mediniu-skulpturu-parkas> [žiūrėta 2026 02 15].

⁸⁴ „Elektrėnų miesto herbas ir vėliava“, in: *Elektrėnų žinios* [interaktyvus], in: <https://www.elektrenuzinios.lt/kultura-svietimas/elektrenu-miesto-herbas-ir-veliava-4179> [žiūrėta 2026 03 02].

⁸⁵ „Elektrėnų istorija“, in: *visit-elektrenai* [interaktyvus], in: <https://www.visit-elektrenai.lt/info/elektrenu-istorija/> [žiūrėta 2026 03 14].

⁸⁶ J. E. Tunbridge, G. J. Ashworth, 1996, p. 29.

⁸⁷ „How to Evaluate Modern“, in: docomomo-us.org [interaktyvus], in: <https://www.docomomo-us.org/explore-modern/explore-the-register/how-to-evaluate-modern> [žiūrėta 2026-05-09].

leidžia taikyti ir architekto bei tyrėjo K. Snopeko mintis, kad modernizmo urbanistikos verčių galima rasti ne tik materialiuose kontekstuose – kiekvienu atveju reikia ieškoti išskirtinių nematerialių verčių⁸⁸. Ši kryptis svarbi Elektrėnų atveju, nes jų reikšmė sunkiai atsiskleidžia taikant tradicinius kriterijus. Todėl čia nereikėtų ieškoti Lazdynams būdingo naratyvo atitikmens, bet pereiti prie sociokultūrinio vertinimo.

Elektrėnų sociokultūrinėje interpretacijoje svarbi elektrinės reikšmė. Miestas atsirado kaip Lietuvos valstybinei rajoninei elektrinei aptarnauti skirta gyvenvietė, todėl pramoninis darbas buvo miesto atsiradimo ir kasdienybės organizavimo sąlyga. Elektrėnai simbolizavo platesnį socialinį virsmą – perėjimą iš kaimiškos aplinkos į elektrifikuotą industrinį miestą. Tai aktualizuoja ir sovietmečiu atlikti pramonės darbuotojų buities tyrimai⁸⁹, kuriuose Elektrėnai pasitelkti kaip darbininkų gyvenimosi pokyčių pavyzdys. Nors šie tyrimai buvo ideologiškai įrėminti, jie rodo, kad Elektrėnai suvokti kaip naujos industrinės gyvenimosi erdvės, kurioje pramoninis darbas, būstas ir buitis sudarė vientisą socialinį modelį.

Šį industrinio darbo veikimo principą papildė miesto kūrimo savo rankomis praktika. Buvęs elektrinės direktorius P. Noreika, prisimindamas miesto želdinimą, teigė: „Pradžioje nebuvo nei vieno medžio, o dabar tai ypatingai žalias miestas, visa tai padarė elektrėniečiai laisvu nuo darbo metu. Tai buvo žmonių entuziazmas, nes tai darė sau, savo vaikams.“⁹⁰ Šį sociokultūrinį savitumą papildė ir paternalistinis industrinio miesto veikimo būdas, siejamas su ilgamečiu direktoriumi. Elektrinė čia buvo ne tik gamybinis objektas, bet ir miesto gyvenimą organizuojanti jėga: jos ištekliais ir darbuotojų pastangomis buvo kuriama miesto kasdienybės infrastruktūra. Pavyzdžiui, P. Noreikos iniciatyva Ledo rūmai buvo statomi elektrinės darbuotojų jėgomis, panaudojant iš elektrinės katilinės paimtus „atidirbusius“ vamzdinius ir kitas atliekamas medžiagas⁹¹, o vaikų atrakcionai taip pat atsirado jo pastangomis. Elektrėnai vietos pasakojime tapo apibūdinami kaip „protingo darbo ir protingo vadovo pavyzdys“⁹².

Taigi Elektrėnų atvejis rodo, kad „šviesos miesto“ pasakojimas, glaudžiai susietas su industrializacijos ir socialistinės pažangos ideologija, nesukūrė Lazdynams būdingo nuo ideologinės reprezentacijos atsieto vertės naratyvo. Vis dėlto tai nereiškia vertės nebuvimo: Elektrėnus galima interpretuoti kaip savarankišką modernistinio industrinio miesto ir naujos gyvenimosi modelį, kurio reikšmė atsiskleidžia industrializacijos, darbo, kasdienybės, prarasto kraštovaizdžio ir vietos atminties sluoksniuose.

Išvados

XX a. antrosios pusės modernizmo urbanistikos vertinimas sovietinėje Lietuvoje formavosi kaip prieštaringas procesas: modernizacijos pažadą lydėjo masinės statybos

⁸⁸ K. Snopek, 2013, p. 88.

⁸⁹ Antanas Daniliauskas, *Lietuvos miesto gyventojų materialinė kultūra XX a.: etnografinė apybraiža*, Vilnius: Mokslas, 1978.

⁹⁰ Algirdas Tarvydas, „Elektrėnai 1960–2000 metais“, in: *youtube.com* [interaktyvus], in: <https://www.youtube.com/watch?v=4Y0rdCxdyRs> [žiūrėta 2026 05 09].

⁹¹ Ten pat.

⁹² Ten pat.

monotonijos, tipizacijos, statybos kokybės ir urbanistinės aplinkos niveliacijos kritika. Šios kritikos fone formavosi urbanistinės kokybės kriterijai. Vis didesnės viltys buvo siejamos su architekto meistriškumu – gebėjimu tipinių projektų ir standartizuotos industrinės statybos sąlygomis kurti savitą urbanistinę kompoziciją, išnaudoti reljefą bei kraštovaizdį ir taip individualizuoti naujas urbanistines teritorijas.

Lazdynų atveju šie kriterijai tapo vertės perkeliamumo po 1990 m. pagrindu. Šio rajono pasakojimas sovietmečiu buvo ideologiškai įrėmintas, tačiau jo branduolį sudarė nuo ideologinės reprezentacijos atsiejami profesiniai urbanistinės kompozicijos argumentai: reljefo ir kraštovaizdžio panaudojimas, kompozicinis savitumas, „žmogiškas“ mastelis ir architekto meistriškumas. Šių argumentų universalumas leido Lazdynų vertę aktualizuoti ne tik profesinėje urbanistikos kalboje, bet ir įpaveldinimo bei vietos tapatybės lygmenimis: sovietmečiu susiformavę urbanistinės kokybės kriterijai tapo atpažintami šiandieniniame Kultūros vertybių registro vertingųjų savybių aprašyme, o rajono išskirtinumas ilgainiui tapo vietos savivokos dalimi. Kartu Lazdynai nėra vien sėkmės istorija: rajono vertinimą lydėjo ir tam tikra kritika, o jų atvejis sovietinėje sistemoje netapo pakartojama norma, todėl jie simbolizuoja ne tik sovietinės modernizmo urbanistikos pasiekimus, bet ir jos ribotumą.

Elektrėnų atveju tokia vertės perkeliamumo trajektorija nesusiformavo. „Šviesos miesto“ legenda buvo glaudžiai susieta su industrializacijos, elektrifikacijos ir socialistinės pažangos vaizdiniais, o nuo ideologinės reprezentacijos lengvai atsiejami universalūs urbanistinės kompozicijos argumentai neįsitvirtino. Todėl šiuo lygmeniu Elektrėnų vertės perkeliamumas iš esmės neįvyko, o įpaveldinimo lygmuo apskritai nesusiformavo. Vietos tapatybės ir atminties lygmeniu šis atvejis veikė kitaip nei Lazdynuose: žlugus „šviesos miesto“ pasakojimui, miesto tapatybėje pradėjo ryškėti kitos atramos – paskandintų kaimų, prarasto kraštovaizdžio, ankstesnės vietos istorijos, gamtinio kraštovaizdžio ir rekreacinio miesto vaizdiniai.

Vis dėlto tai nereiškia Elektrėnų vertės nebuvimo. Jų reikšmę siūloma atpažinti sociokultūriniu lygmeniu – kaip savarankišką modernaus monoindustrinio miesto ir naujos gyvensenos modelį. Šiuo požiūriu Elektrėnų „grynumas“ yra dvejopas: jis žymi sovietinio monoindustrinio miesto nuoseklumą, bet kartu atveria ankstesnės vietos istorijos pertrūkį. Taigi Elektrėnų vertę atskleidžia ne išskirtinė urbanistinė forma, o industrinės gyvensenos patirtis, elektrinės globa, miesto kūrimas savo rankomis, paternalistinis veikimo modelis, moderni infrastruktūra, kasdienybė, nauja miestietiška savivoka, prarasto kraštovaizdžio ir vietos atminties sluoksniai.

Apibendrinant – Lazdynų ir Elektrėnų palyginimas parodė, kad po 1990 m. sovietmečiu suformuotų urbanistinių teritorijų interpretacinį likimą lėmė ne vien jų ideologinis bei propagandinis krūvis, bet ir tai, ar jose buvo nuo ideologinės reprezentacijos atsiejamų vertės argumentų. Lazdynų atveju tokiais argumentais tapo reljefo, kraštovaizdžio, kompozicinio savitumo ir „žmogiško“ mastelio kriterijai, leidę vertę aktualizuoti urbanistinės kompozicijos, įpaveldinimo bei vietos tapatybės lygmenimis. Elektrėnų atveju tokia trajektorija nesusiformavo: jų sovietmečiu kurtame pasakojime neįsitvirtino nuo ideologinės reprezentacijos atsiejami urbanistinės kompozicijos argumentai, todėl vertė nepersikėlė iš

sovietmečio naratyvo, bet gali būti naujai atpažįstama sociokultūriniu ir atminties lygmenimis. Todėl straipsnyje siūloma vertės perkeliavimo prieiga leidžia sovietinio modernizmo urbanistiką suvokti ne tik kaip ideologiškai komplikuoatą palikimą, bet ir kaip skirtingais lygmenimis perrašomų, ginčijamų ir iš naujo aktualizuojamų reikšmių lauką. Kartu jų palyginimas leidžia kalbėti apie platesnį mūsų santykį su sovietinio laikotarpio palikimu: modernizmo urbanistiką vis dar lengviau vertiname turėdami mintyje jos formą, o ne joje susiklosčiusias gyvenšanas, socialinius ryšius ir atminties sluoksnius.

Bibliografija

- Assmann A., 2021 – Aleida Assmann, *Užmaršties formos*, Vilnius: Kultūros barai, 2021.
- Assmann J., 2008 – Jan Assmann, „Communicative and Cultural Memory“, in: A. Erll, A. Nünning (eds.), *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2008, p. 109–118.
- Baločkaitė R., 2010 – Rasa Baločkaitė, „Post-Soviet Transitions of the Planned Socialist Towns: Visaginas, Lithuania“, in: *Studies of Transition and Societies*, 2010, No. 2, p. 63–81.
- Bučas J., 1994 – Jurgis Bučas, „Kai kurie kultūros vertybių sampratos ir apskaitos klausimai“, in: *Kultūros paminklai*, 1994, Nr. 1, p. 129–144.
- Čepaitienė R., 2007 – Rasa Čepaitienė, „Sovietmečio atmintis – tarp atmetimo ir nostalgijos“, in: *Lituanistica*, 2007, t. 53, Nr. 4 (72), p. 36–50.
- Čepaitienė R., 2016 – Rasa Čepaitienė, „Disonuojantis, erzinantis, nepatogus? Pasmerktųjų politinių režimų palikimas Europoje“, in: *Patogus ir nepatogus paveldas: mokslinio seminaro-diskusijos medžiaga*, Vilnius: LR Valstybinė kultūros paveldo komisija, 2016, p. 6–21.
- Drėmaitė M., 2006 – Marija Drėmaitė, „Pigiau, daugiau, greičiau: masinė gyvenamoji statyba Lietuvoje“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2006, Nr. 6, p. 321–328.
- Drėmaitė M., 2009 – Marija Drėmaitė, „Svajonių fabrikai? Industrializacijos palikimas Baltijos jūros regione (1945–1990 m.) kultūros istorijos požiūriu“, in: *Darbai ir dienos*, 2009, Nr. 52, p. 141–158.
- Drėmaitė M., 2012 – Marija Drėmaitė, „Moderniosios architektūros paveldas Lietuvoje: teorinis aspektas“, in: *Journal of Architecture and Urbanism*, 2012, Vol. 36, No. 3, p. 149–160, <<https://doi.org/10.3846/20297955.2012.732481>>.
- Drėmaitė M., 2017 – Marija Drėmaitė, „Apdovanotieji: masinė gyvenamoji architektūra ir sovietiniai architektūriniai apdovanojimai“, in: L. Nekrošius, V. Petrušonis, E. Riaubienė (sud.), *Masinės statybos gyvenamųjų rajonų architektūra Lietuvoje*, Vilnius: Technika, 2017, p. 45–65.
- Drėmaitė M., Petrulis V., 2015 – Marija Drėmaitė, Vaidas Petrulis, „Modernizmas sovietinėje utopijoje: utopijos gimimas ir žlugimas“, in: *Archfondas* [interaktyvus], in: <http://www.archfondas.lt/leidiniu/alf-02/marija-dremaite-vidas-petrulis-modernizmas-sovietineje-lietuvoje-utopijos-gimimas-ir-zlugima> [žiūrėta 2026 03 01].
- Drėmaitė M., Petrulis V., Tutlytė J., 2012 – Marija Drėmaitė, Vaidas Petrulis, Jūratė Tutlytė, *Architektūra sovietinėje Lietuvoje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2012.
- Grunskis T., Šiupšinskas M., 2012 – Tomas Grunskis, Matas Šiupšinskas, „Tarybinio laikotarpio viešųjų erdvių transformacijos Lietuvoje. Vilniaus Žirmūnų ir Lazdynų atvejai“, in: *Journal of Architecture and Urbanism*, 2012, Vol. 36, No. 3, p. 209–221, <<https://doi.org/10.3846/20297955.2012.732492>>.
- Janušauskaitė V., 2014a – Viltė Janušauskaitė, „Kasdienybė socialistinės gerovės vitrinoje: gyvenimas septinto–aštunto dešimtmečio Lazdynuose pirmųjų gyventojų akimis“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2014, Nr. 7, p. 43–47.
- Janušauskaitė V., 2014b – Viltė Janušauskaitė, „Lazdynai – sukonstruota vietos dvasia?“, in: R. Čepaitienė (sud.), *Vietos dvasios beiėskant*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014, p. 392–423.

- Janušauskaitė V., 2017 – Viltė Janušauskaitė, „Masinės statybos perlai – paveldas ar palikimas?“, in: L. Nekrošius, V. Petrušonis, E. Riaubienė (sud.), *Masinės statybos gyvenamųjų rajonų architektūra Lietuvoje*, Vilnius: Technika, 2017, p. 8–26.
- Petrulis V., 2006 – Vaidas Petrulis, „Stilistinės sovietmečio architektūros vertinimo prielaidos“, in: *Journal of Architecture and Urbanism*, 2006, Vol. 30, No. 3, p. 134–142, <<https://doi.org/10.3846/13921630.2006.10697074>>.
- Petrulis V., 2012 – Vaidas Petrulis, „Sovietinės Lietuvos architektūrinio palikimo įpaveldinimo sociokultūrinės kontra[o]versijos“, in: *Journal of Architecture and Urbanism*, 2012, Vol. 36, No. 1, p. 9–15, <<https://doi.org/10.3846/20297955.2012.679773>>.
- Petrulis V., 2019 – Vaidas Petrulis, *Paveldas kaip konfliktas: metodologinės Lietuvos XX a. architektūrinio palikimo vertinimo prielaidos*, Kaunas: Kauno technologijos universiteto leidykla, 2019.
- Safronovas V., 2007 – Vasilijus Safronovas, „Ką tyrinėsimė – istorinę kultūrą ar atminimo kultūrą?“, in: *Kultūros barai*, 2007, Nr. 7, p. 15.
- Safronovas V., 2011 – Vasilijus Safronovas, „Kultūrinė atmintis ar atminimo kultūra? Kultūrinės atminties teorijos taikymo modernių laikų tyrimams problemos“, in: Alvydas Nikžentaitis (sud.), *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011, p. 39–64.
- Snopek K., 2013 – Kuba Snopek, *Belyayev Forever: Preserving the Generic*, Moscow: Strelka Press, 2013.
- Tunbridge J. E., Ashworth G. J., 1996 – J. E. Tunbridge, G. J. Ashworth, *Dissonant Heritage: The Management of the Past as a Resource in Conflict*, London: Belhaven Press, 1996.
- Vanagas J., 1992 – Jurgis Vanagas, *Miesto gyvenamosios aplinkos formavimas: sociologinis aspektas*, Vilnius: Technika, 1992.
- Vanagas J., 2013 – Jurgis Vanagas, *Miestas, mieste, miestui... Urbanisto prisiminimai*, Vilnius: Technika, 2013.